

Gottfried KÜENZLEN

STANJE I SUDBINA RELIGIJA U PLURALISTIČKOJ EUROPI*

Sažetak

Promatrajući iz kulturno-dijagnostičke perspektive autor promišlja suvremeno stanje i sudbinu religije u Europi, kuša odrediti dijagnozu i pita na što se trebamo pripremiti.

Moderna je u Europi dovela Crkvu i kršćanstvo u krizu. U ostatku svijeta je obratno, sve religije doživljavaju uspon. To vrijedi također za islam, a bit će zanimljivo vidjeti kako će on u Europi reagirati na izazov sekularizacije.

Suvremena zapadna kultura prolazi kroz proces internacionalizacije i globalizacije. Pojedine nacionalne kulture gube postupno svoju samostalnost te dolazi do svestrane razmjene. Taj proces nosi sa sobom pluralizam ponuda smisla, koji opet relativizira tradirane orijentacije kao i religijske istine. Hoće li u pluralističkoj i sekularnoj Europi kršćani i muslimani naći načina te autentičnim glasom navijestiti svoju istinu?

Uvod

Radostan sam i počašćen što Vam danas smijem govoriti. Priredivačima želim od srca i sasvim osobno zahvaliti za ovaj poziv.

U Sarajevo sam dolazio najprije kao mladi student a onda više puta prije rata. Poslije rata, koji je svojom barbarskom agresijom nanio tako mnogo zla ovome gradu, ponovno sam dolazio ovamo prije tri godine. Nakon duge vožnje autom kroz teško žigosanu Bosnu, kao protestantski

* *Napomena urednika: S ovim je predavanjem autor nastupio na Međunarodnoj konferenciji Kršćani i muslimani u Europi, koja je od 12. do 16. rujna 2001. održana na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu. Usp. prikaz konferencije u ovom broju časopisa: F. TOPIĆ, Medunarodna konferencija Kršćani i muslimani u Europi. Zahvalni smo autoru i organizatorima konferencije što nam je omogućeno objavljivanje ovoga teksta.*

teolog skupa s jednim hrvatskim kolegom bio sam prijateljski primljen u ovdašnjem franjevačkom samostanu.

Međutim, nije mi nakana samo iz ovih osobnih razloga izričito čestitati priređivačima na ovoj inicijativi. Naime, malo je mjesta u Europi u kojima susret muslimana i kršćana, njihovo zajedničko razmišljanje o vlastitoj vjeri u njihovim zajedništvima i različitostima te njihova molitva milosrdnome Bogu, mogu biti tako prikladni i intenzivni kao upravo ovdje u Sarajevu.

Razmišljamo li danas zajednički o stanju i sudbini religije u Europi, mi to sigurno možemo činiti s posvema različitih gledišta. Ja sam teolog i sociolog kulture te ću u svome prilogu nastojati prikazati ponajprije kulturno-dijagnostičko stajalište, ali neću nipošto zanemariti teologa. Dakle, manje ću se baviti tematiziranjem izazova, a mnogo više dijagnosticiranjem sadašnjega stanja. Vas pak pozivam da u današnjim diskusijama zajedno razmišljamo pred kakve nas izazove i kakva pitanja postavlja ovako prikazano stanje.

Moj će prilog imati sljedeće odlomke:

1. Europska sekularizacija kao proces rastućega poovostranjenja,
2. Kulturna globalizacija i
3. Pluralizam ponuda smisla.

I. Europska sekularizacija kao proces rastućega poovostranjenja

Kako bi se suvremeno dijagnostički moglo razumjeti što sekularizacija ili "sekularizam" danas znači, kratko ću podsjetiti na jednu povijesnu spoznaju: sekularna je moderna svoj pobjednički pohod započela u ime jedne nove vjere; vjere naime, da će čovjek kao režiser vlastite sudbine moći ostvariti svoje spasenje i otkupljenje u ovome svijetu. Povijest se tako prometnula u ovosvjetsku povijest spasenja u kojoj "mi na zemlji već nebesko kraljevstvo" (H. Heine) podići možemo. Vjerovanje u povijest kao ovosvjetsku povijest spasenja, vjerovanje u znanost i na njoj zasnovanu tehniku, ali također vjerovanje u političko djelovanje poput onog vjerovanja u liku spasonosne moći revolucije - to su bila moćna sekularna vjerovanja koja su u bitnome odredila povijest sekularne moderne. Premda se staro vjerovanje, ono kršćansko, smatralo potisnutim ili prevladanim, ipak su "iz grobova (ustali) novi bogovi i otpočeli - odsada u liku neosobnih sila - iznova svoju vječnu borbu" (Max Weber).

Moderna ima dakle svoju vlastitu sekularnu povijest vjere; povijest veoma intenzivnih nada, snova o spasenju i otkupljenju te pokušaja da ih se ostvari unutar ovoga svijeta. Sadašnjost, međutim, potvrđuje da su se ti snovi o čovjeku kao režiseru vlastitog spasenja uvelike rasplinuli.¹ Ne samo da je oslabilo kršćanstvo, moderna se također iscrpila izmorena svojim sekularnim vjerskim nadama. Ostarjeli su također novi bogovi, "neosobne sile". Ostala je pusta ovostranost, koja je davno zaboravila na nekadašnje impulse i ciljeve kojima se nadala. Gotovo se čini da se ostvarila Nietzscheova kulturno-kritička vizija o "posljednjem čovjeku" europskog kulturnog razvitka. Nietzsche je prije više od 100 godina budućoj Europi prorekao: razvitak zapadne kulture iznjedrit će tip čovjeka čiji će život biti zatvoren u puku jednodimenzionalnost i trivijalnost i povrh sebe neće znati ni za što drugo; postat će, kako Nietzsche veli, poput onoga koji je izgubio svoju "zvijezdu". Tako je puka ovostranost postala moć koja određuje orijentaciju prema kojoj danas mnogi ljudi ravnaju svoj život, a ta se ovostranost svodi na hedonistički sadašnji život i osim sebe ne pozna nikakve sadržaje smisla ni nade. Max Weber je još prije 80 godina duhovnu situaciju vremena sažeo u rečenicu: "Vanjska dobra ovoga svijeta osvajaju rastuću i konačno neizbježnu moć nad ljudima." Otada je taj proces rastućega poovostranjenja u nezadrživome usponu. U konačnici to znači da će stalno za sve više ljudi pitanja o takozvanim "posljednjim" stvarima postati tuđa i nerazumljiva.

Naravno, u potpuni uvid u kulturno i društveno oblikovnu snagu sekularizma pripada nastavljanje procesa sekularnog poovostranjenja - sa svojim vlastitim porukama o pravom i dobrom životu. Premda su se "velika" obećanja sekularizma istrošila, ostale su ipak sekularno-ovostrane orijentacije i ponude načina života koje daju pečat duhovno-kulturnome stanju zapadnoga društva. Zabluda bi bila pretpostaviti postojanje sekularizma koji nema vlastitih orijentacija. Kao primjer navodim prisutni *praktični ateizam*. Čini se da je religijska kritika 19. st. utoliko utjecala u kulturnu širinu, ukoliko je - dakako izišla iz filozofskih sustava - odlučivala o životnoj praksi širokih slojeva sada pak bez zahtijevanja teorije. Ne može se previdjeti da u ekonomiji načina života mnogih ljudi više nema mjesta za pitanja o transcenciji, onostranosti i vječnosti. Kad Brecht formulira ateistički credo: "Vi umirete kao i sve životinje i ništa nema nakon toga", tada se čini kako je to postalo načelo praktičnog ateizma životnog stila mnogih.

1 Ja sam nastojao iscrpnije prikazati pobjednički pohod i krizu sekularne vjerske povijesti moderne u djelu: G. KÜENZLEN, *Der Neue Mensch. Eine Untersuchung zur säkularen Religionsgeschichte der Moderne*, München 21995., novo izd. Frankfurt 1997.

Prava ovostranost kao način života znači da se odsada samim "izvanjskim dobrima u svijetu" pridaje kvazireligiozna vrijednost.

Nije potrebno opširno dokazivati da ta činjenica napredujuće sekularizacije dobrano pogada položaj i sudbinu europskog kršćanstva i kršćanskih Crkava. Jer svaka kršćanska ponuda glede života i orijentacije mora imati u vidu takvo duhovno stanje koje je u bitnome prožeto upravo opisanom tendencijom sekularnog poovostranjenja.

Međutim, islamu se u Europi također postavlja jedno od najvažnijih pitanja, koliko će ga zahvatiti i preoblikovati taj proces sekularizacije, ili ga neće ni dotaći.

Traganje i čežnja za religioznim osvjeđenjem nije uza sve to izumrla ni u sekularnoj kulturi: oni su živi, premda su uvelike iselili izvan crkvenih zidina, npr. u šaroliko i zamršeno područje sekta i posebnih religioznih zajednica, ali također u oblicima neke slobodno lutajuće religije. Tu cvjeta svašta: ezoterika i okultizam, astrologija, vjera u duhove, indijanski, germanski, indijski, kineski, tibetanski religijski dekor - sve se to slijeva u šarenu smjesu. Odsada su kršćanstvo i Crkve izgubile također svoj vjerski monopol. Crkve i kršćanstvo su postali - barem tendencijski - jedna od mogućnosti na tržištu religijske ponude.

Takva je, dakle, trenutačna dijagnoza Crkve i kršćanstva, dijagnoza njihove krize. Izvorna religija Europe izgubila je svoju snagu kulturnog objedinjavanja. Što to znači za budućnost našeg zajedništva, mi po svojoj prilici nismo još ni shvatili te stoga ne možemo ni razumjeti.

2. Kulturna globalizacija

Ne može se dakle, barem u zapadnoj Europi, previdjeti gubitak kulturne važnosti kršćanstva a s njime slabljenje njezine izvorne religije.

Naravno, odmah treba spomenuti drugu stranu tog rezultata: pogledamo li dalje od Europe tada nećemo susresti slabljenje nego oživljavanje religije. Diljem svijeta religija se vratila u povijest.

Mi današnje stanje svijeta nećemo razumjeti, ako ne shvatimo da je također religija, to jest religiozno traženje prava, postalo opet čimbenik povijesnog procesa. Ponovno religiozno oživljavanje, često stiješnjeno u krivu formulu "fundamentalizma", zahvatila je široke dijelove takozvanog Trećeg svijeta. Islamizam nam tu sigurno služi kao najočitiiji primjer. Taj uspon, štoviše prodor religije, vrijedi također za kršćanstvo a ovdje posebice za protestantsko-evangeličko, prije svega za ono pentekostalnog obilježja. Taj je religiozni pokret zahvatio nevjerojatnom dinamikom široko dijelove Istočne i Južne Azije, Afrike i skoro sve zemlje Latinske Amerike. Nema govora o slabljenju religije, pa ni kršćanske. Isto vrijedi i

za Sjedinjene Američke Države, u kojima religija određuje način života mnogih milijuna ljudi te mjerodavno utječe i na pitanja političkog ustroja. Amerika nije usprkos, nego radi svoje striktnosti odijeljenosti Crkve od države, od početka bila i do danas ostala religiozna zemlja. Ne treba se zavaravati: barbarski teroristički čin 11. rujna 2001. promatrat će se u Americi i u religioznoj dimenziji, a odgovor Sjedinjenih Država napajat će se u idućim tjednima i mjesecima religioznim energijama koje su bile utkane već u povijesno utemeljenje Amerike te su do danas ostale mjerodavna snaga, koja još više raste upravo u njezinim kriznim vremenima.

Promatra li se tako Europa je, napose Zapadna, poseban slučaj ostvarene sekularnosti u povijesti svijeta. Diljem svijeta religija je naprotiv nadživjela proroke svoje propasti.

Međutim, i u samoj Europi nije puka kulturna marginalija dotok drugih svjetskih religija koji se jednim dijelom odvija tiho, a drugim spektakularno zbog svog konfliktnog naboja. Ovdje svakako treba naročito spomenuti islam, čija je samosvjesna nazočnost već poodavno dosegla barem zapadnjačke metropole.

Taj će se proces, u koji je danas uvučena zapadna kultura, razvijati usljed kulturne *internacionalizacije* i *globalizacije* te će trebati izdržati njegovu kulturnu dinamiku. Globalizacija nije samo gospodarstveni proces, kako se sada najčešće o njemu raspravlja, nego također kulturno događanje. Globalizacija kulture u biti znači, "da su sve... stare i nove nacionalne kulture stupile u stalne i svestrane odnose te da se uzajamno prožimaju... Tako je nastalo novo stanje koje se uvelike može usporediti s onim kasnoantičkim, u kojem je Rimsko Carstvo napokon objedinilo sve narode i kulture ekumene - a bijaše to 'sva nastanjena Zemlja'. Međutim, u takvoj situaciji kulture gube svoju samostalnost. *Ruše se kulturne granice, a svestrana razmjena postaje svakodnevna stvarnost*".²

Očito je da ovakva kulturna globalizacija ima rušilačko djelovanje. U konačnici skicirani zaključak glasi da su i sve poruke o ispravnom i dobrom životu, oslobođene svoga nacionalnog i kulturnog podrijetla, u okviru kulturne globalizacije posvuda prisutne i kao mogućnosti ljudskog iskustva i orijentacije posvuda opipljive.

3. Pluralizam ponuda o smislu

Govor o "pluralističkome društvu" postao je u međuvremenu otrcana formula za označavanje modernih životnih odnosa. Pa ipak u sklopu

2 F. TENBRUCK, *Die kulturellen Grundlagen der Gesellschaft. Der Fall der Moderne*, Opladen 1989., str. 274.

našeg propitivanja radi se o sljedećoj spoznaji: pluralizam moderne je također pluralizam u orijentacijama prema smislu. To znači da je tipično modernistički kulturno postojanje posve različitih tumačenja života i svijeta, te čovjek dakle - svakako u određenim granicama - posjeduje mogućnost izbora. 'Mogućnost izbora' naravno ujedno glasi: prisila izbora! "Više se ne može... ne birati; jer je nemoguće zatvoriti oči pred činjenicom, da je odluka koju se donijelo mogla biti i drukčija."³

Pluralizam tumačenja smisla jest rezultat gubitka *samorazumljivosti* tradicionalnih predaja o smislu što je trajno obilježje moderne. Dok je za naše prede predana tradicija uglavnom bila neupitna, tako je u procesu rastuće modernizacije takva samorazumljivost poljuljana.

Taj se gubitak neupitne važnosti tradirane orijentacije tiče svih područja smislaonog djelovanja. Svejedno je li to odgoj, seksualnost, izbor partnera, obitelj, ophođenje prema bolesti ili zdravlju, umiranju i smrti: ovladavanje našim životnim odnosima ni izdaleka nije više motivirano samorazumljivošću jedne kulturne tradicije koja jamči smisao, tradicije koja je bila prije, nego je smještena u principijelnu pluralnost životnih stilova, orijentacijskih uzoraka i vrijednosnih stajališta.

Takva je pluralnost povezana s određenim *relativiziranjem* životne orijentacije. Ako iz ponude biram, tada to znači da bih ja u načelu mogao također drukčije izabrati i da ću - tko zna - sutra to možda i učiniti. Moje su orijentacije predmet subjektivnog doživljaja te zbog toga uopće nisu nužno vezane za trajnost. Svijest o njihovoj relativnosti, moguće čak i o njihovoj proizvoljnosti, rezultat je faktičkog društvenog i kulturnog pluralizma te usljed gubitka tradirane samorazumljivosti nametnutog izbora; ili kako neki sociolozi kažu, nužnosti da si svoj život sam 'izmodeliram'. Neki ovo nazivaju novim oblikom identiteta, takozvanog 'patchwork-identity'.

Razumljivo da se taj pluralizam tiče situacije i položaja religije. Nju također tendencijski određuje načelni pluralizam religioznih orijentacija. Mi se u Europi sve više uživljavamo u multireligioznu kulturu u kojoj žive različita religijska razumijevanja svijeta i života a koja određuju ljudski način života. Još jednom: za kršćanske Crkve to znači da su izgubile svoj religijski monopol. One su, kako se čini, sve više postale tek *jedna* izborna mogućnost religijskog ponašanja na tržištu religijskih mogućnosti.

Svakako, potrebno je osjetiti i posve drugu dimenziju pluralizma bez koje mi zapravo ne možemo ni razumjeti u čemu se bitno vladajući pluralizam sastoji. Govor o relativizmu i proizvoljnosti samo je jedna

3 P. L. BERGER - Th. LUCKMANN, *Modernität, Pluralismus und Sinnkrise*, Gütersloh 1995., str. 56.

strana vladajućeg pluralizma. Postoji još jedna sasvim druga. U pluralizmu životnih orijentacija ima također kunkurirajućih, uzajamno isključivih stajališta o istinskom i pravome životu. Središte istine iz kojeg ljudi crpe svoj život nije prazno. Zidovi s kojih su skinuti križevi ne ostaju prazni nego se prije ili kasnije popunjavaju, slikovito ili stvarno, sa slikama neke druge vjere. Suvremeno se razumijevanje duhovno-kulturnog stanja omalovažava ako se ne shvati da pluralizam predstavlja i nadmetanje, štoviše borbu različitih životnih shvaćanja i vrijednosnih orijentacija kao i odlučnost da ih se kulturno ostvari.

Zaključne napomene

Europsko kršćanstvo, dakle, stoji između sekularizma i novog religioznog pluralizma. Koje izazove i zadatke to nameće kršćanskim Crkvama jest pitanje koje ja ovdje, kako sam već spomenuo, ne mogu opširno istraživati. Ali reći ću barem ovo: na tržištu ponuda smisla održat će se jedino ono što samo svjedoči neku istinu. Tako će u pluralističkoj, sekularnoj Europi od sudbonosne važnosti biti pitanje, kako za kršćane tako i za islam, hoće li oni u europskom procesu napredujućeg poovostranjenja naći prave riječi za svoju istinu. Puko prilagođavanje sekularnome duhu vremena, dakle, strategija vlastite sekularizacije, prema čemu je naročito njemački protestantizam proteklih godina bio sklon, neće pomoći u prevladavanju toga stanja; ali isto tako ni strategija vlastite getoizacije, koja bi mogla predstavljati opasnost za islam u Europi.

Općenito podsjećam kako budućnost i trajanje neke religije ovisi također o stanju njezinog institucionalnog ustroja: "U nadidealnim stanjima samorazumljivosti, na kojoj se temelji djelovanje, velike se misli pojavljuju jedino kao sadržaji institucija. To vrijedi i za bit religije, jer za nju institucije nisu nešto izvanjsko. Religiju se bez Crkve 'idealizira', to jest subjektivistički odživljava i troši u prometu doživljaja, kao umjetnosti."⁴

Stanje sekularne europske kulture nameće samo od sebe jedno drugo pitanje. Ta je kultura postala nesigurna u samu sebe, jer više stvarno ne vjeruje svojim sekularnim izvjesnostima (napretku, političkome mesijanizmu, vjeri u znanost), i jer je istovremeno njezina religija porijekla - kršćanstvo - kulturno onemoćala. Međutim, tada pitanje glasi: na kojim se duhovno-kulturnim zasadama gradi buduća Europa? To što buduću Europu očekuje zadaća kulturnog samoosvjedočenja nije tek teza neke

4 A. GEHLEN, *Urmensch und Spätkultur*, Frankfurt/Bonn 1964., str. 41. - Ovo upozorenje vrijedi i onda kad se netko u potpunosti ne slaže s Gehlenovim učenjem o institucijama.

brzoplete kulturne kritike nego ponajprije rezultat *realno-političke* spoznaje: povijesno iskustvo i sjećanje uče nas da trajnost pripada samo takvim zajednicama koje imaju *također* ideju o sebi samima. Politika koja se bavi *jedino* interesnim pitanjima zapravo nije realno-politička, jer zaboravlja da upravo ideje daju interesima usmjerenje i trajnost. Hoće li možda buduća ujedinjena Europa imati budućnost, ovisi također od toga hoće li ta Europa još znati za neki duhovno kulturni temelj.

Onaj tko postane imun na takva pitanja, neće ni naći nikakav pouzdan odgovor na izazove koji nastaju iz opisanih procesa kulturne globalizacije. Predstoji li nam stvarno "clash-of civilizations" (Huntington), o tome sada nećemo raspravljati (RTF annotation: Na stranu pitanje, predstoji li nam stvarno "clash-of-civilizations"). Međutim, ne može se previdjeti da smo mi u Europi, i to ne tek kroz protok azilanata i migranata te kroz globalnu koprezenciju svih kultura stavljeni pred pitanje, tko smo i što želimo.

Nesiguran je, dakle, europski put koji nas čeka, a nesigurna je također budućnost religije u Europi. Na konferenciji poput ove zaključno se ipak smije podsjetiti: mi ne smijemo dopustiti da nas uguše ta pitanja i zatrpa brdo problema. Nas kršćane i muslimane može mnogo toga dijeliti, pa stoga ne trebamo brisati razlike u poštenom i realističkom dijalogu. Ipak, jedni i drugi znademo za instancu iznad nas, koja je veća od nas i vidi dalje nego mi s našim ljudskim te stoga konačno-ograničenim pogledom. Veliki europski filozof Karl Jaspers držao je 1945. predavanje s naslovom "O europskome duhu". On tamo piše: "Što će se dogoditi, nitko ne može unaprijed znati. U neodređenim horizontima europske budućnosti svatko se može upitati gdje se nalazi i što hoće. Nitko ne vidi cjelinu. Mi smo uvijek tek unutar, nikada izvan i iznad nje. Ako živimo sa sviješću: kako u tijeku stvari pojedinac malo ili ništa ne može promijeniti, tada to upravo nitko i ne zna. Nitko ne treba ni znati za što ga Bog upotrebljava kao svoje sredstvo. (...) Kao ljudi trebamo, u obuhvatnome, koje nikada ne previdamo, prihvatiti ono moguće."⁵

5 K. JASPERS, *Vom Europäischen Geist*, (1946/47.), Würzburg 1979., str. 21.

LAGE UND SCHICKSAL DER RELIGION IM PLURALISTISCHEN EUROPA

Zusammenfassung

Der Autor versucht aus einer kulturdiagnostischen Perspektive heraus über die gegenwärtige Lage und das Schicksal der Religion in Europa nachzudenken, wagt eine Diagnose und fragt, vor welche Herausforderungen uns dieser Befund stellt.

Die Moderne brachte die Kirche und das Christentum in Europa in die Krise. In der übrigen Welt ist der Trend umgekehrt, alle Religionen erleben dort einen Aufschwung. Dies gilt auch für den Islam, und man ist darauf gespannt, wie er in Europa auf Säkularisierungsherausforderungen reagieren wird.

Die gegenwärtige westliche Kultur befindet sich im Prozess der Internationalisierung und Globalisierung, so dass einzelne Nationalkulturen ihre Selbständigkeit verlieren und es zum allseitigem Austausch kommt. Dies führt auch zum Pluralismus der Sinnangebote, der sowohl eine gewisse Relativierung der überlieferten Orientierungen als auch der religiösen Wahrheiten mit sich bringt. Werden Christen und Islam im pluralistischen und säkularen Europa einen Weg finden, um ihrer Wahrheit eine authentische Stimme zu verleihen?

(S njemačkoga preveo
i sažetke napisao Pero Ivan Grgić)